

Gravminder

Af Torben Michelsen

Udviklingen fra anonymitet over individualisme til kollektivismе.

De første gravmæler i menneskenes historie er nomadefolkernes steler. De er stadig udbredt på højene langs de gamle kulturveje fra Østeuropa til Kina.

Den døde skulle beskyttes mod opgravning. Derfor blev der ofte lagt sten over graven, og en pæl markerede stedet.

I middelalderens folkesagn og sange tales der stadig om »pælen gennem liget«.

Når slægtninge kom tilbage til graven, kunne de påsætte en hilsen. Blomster, krans og grene, der blev fæstnet med tværpinde, ses mange steder endnu.

Korset er udviklet herfra.

I Vesteuropa og Afrika samt i sydlige Asiens bjergegne blev klippehuler anvendt til begravelsespladsen. Denne form udviklede sig i stenalderen til jættestuen, der var opbyggede fællesgravpladser i områder, hvor der ikke fandtes naturlige huler.

De tragtbægerformede jættestuer havde deres største udbredelse i Sydsverige, Danmark, Nordtyskland, Belgien, Vestfrankrig, Spanien og Portugal - for 3 til 5 tusinde år siden.



Fig. 1. Gravmindets urform: en stèle eller »varde« som vejviser.

Foto: Forfatteren, ligesom alle artiklens øvrige fotos.

I steppeområderne er gravstedet stadig centreret omkring stelen eller korset, der ofte står alene uden skarp markering på jorden.

I bondekulturområder udvikler graven sig til »sengen«, den indhegnede lille have, hvor jorden og symbolerne udvikler sig med rammen som det centrale, og den ligbeskyttende stele/kors bliver mindre fremtrædende på graven, men forstørres til gengæld op til det samlende symbol for kirke og kirkegård.

I bjergegne udvikler gravkammeret sig videre til kolumbarier og i vor tid til hele byer med karéer af lejligheder med husnumre for de døde. Dem kan man besøge for at hæge om den samlede families identitet. I Madrid og Granada i Spanien averterer ejendomshandlere med »Velbeliggende nybyggede familiegrave med udsigt«.

I middelhavslandene opstod allerede flere århundreder før Kristi mellemformer mellem gravstele - gravsengen og gravhulen. En muret kasse - den kalke- de grav.

Det blev til mausolæet, et helt hus, der kunne rumme alle familiens kister. Øverst på taget sad stelen, korset - eller i Roms storhedstid busten eller hele figurer af familieoverhovedet.

Etruskernes underjordiske huler var kommet op over jordoverfladen og havde fået tag og vægge som græsk-romerske templer.

I dag kan vi overalt i middelhavslandene gå igennem hele lange bygader med familiegrave bestående af mindre kasser; tumba-gravsteder. Det er kældre med plads til 2 x 3 kister i etager. På det - som regel flade tag - een til to meter



Fig. 2. Gravmæle over en hyrde. Sapinta, Rumænien.



Fig. 3. Gravsengen danner grundlaget for familieidentiteten. Gravmåltidet. Plovdivn, Bulgarien.

Fig. 4. Nomadelandskabet ændrer sig til bonde-landet. Suceava, Rumæ-nien.



Fig. 5. Gravstelen når frem til sin maksimale udvikling som omsorg for det personlige gravminde, der findes 107 så-danne træ Kors på Sapin-ta kgd., Rumænien.



Fig. 6. Bondesamfundet når sit højdepunkt i kirkegårds-kulturen, dyrket savanne, markdrift, kirkegård og individuel gravmæle i harmoni. Mellem Cluj og Sibiv, Rumænien.





Fig. 7. Gravstelen træder helt ud af sin oprindelige funktion og bliver symbol for begrebet kirke(gård). Tours, Frankrig.



Fig. 8. Kisten hejses på plads, mens ligfølget synger afskedssalmer. Granada, Spanien.



Fig. 9. Sydfransk kirkegård, hvor gravstederne »gror op« til mausolæum. Carcassonne, Frankrig.

over terræn ligger fotografier, kranser og plastblomster samt mange forskellige standardhilsner, der tilsammen tegner familiens identitet. Gravkælderer kan forhøjes og ofte ombygges til et helt mausolæum, efterhånden som familiens rigdom og prestige øges.

De større bykirkegårde i de latinske lande er ikke smukke set med nordiske (germanske) øjne. Jo større byer, jo større trængsel af polerede- og overfyldte familiegravkasser. Men det er en overordentlig stærk kultur, der især i Frankrig og Italien er karakteristisk og ikke vil ændre sig væsentlig de nærmeste årtier.

Når et nyt jordstykke i Sydfrankrig er inddraget i den ældre kirkegård og forsynet med mur eller hegn, annonceres gravlodderne til salg.

Liebhabererne kommer strømmende til kirkekontoret, danner ofte kø for at sikre sig gode og store lodder, der kan tilbygges med nye gravkældre, der snart skyder op som villakvarter, skønt der ikke bliver brug for dem lige straks. Men familien har manifesteret sig.

Skønt industrikulturen har det fælles mål overalt i verden at gøre livet mere nemt og behageligt i teknisk henseende ved standardisering og rationalisering, udvikler kirkegårdskulturen sig alligevel meget forskelligt. Lokale ideologier og formidealer sætter sine stærke præg på alverdens kirkegårde.

Kun kirkegårde med en mangfoldighed af stærk arkitektonisk monumentkultur vil være i stand til at modstå bortrationaliseringen.

Det er ikke tilfældet på den danske kirkegård.

Det karakteristiske ved det danske landsbykirkeanlæg er selve kirken med omgivende mur og portal samt trægrupperne. Det er til gengæld også enestående i verden.

Der er ca. 2000 af denne type i de gamle danske lande.

Til gengæld er gravmælerne på kirkegården ikke særligt karakteristiske danske. Det er meget forskelligartede typer, hovedsagelig inspireret af den øst- og centraleuropæiske bondekulturs gravseng, men også kors og steler i mindre grad er kommet til os via inspiration fra østlige Balticum. Hertil lidt middelhavskultur i form af enkelte mausolæer og store familietumbaer, der meget sjældent forskønner kirkegården, men godt kan være interessante og kulturhistorisk værdifulde.

De store centrale kirkegårde er opstået som inspiration fra tyske og hollandske 1800-tals stramt arkitektoniske parkformer formildede af næsten overdreven brug af forskellige buske og træer.

Til gengæld rummer de mange nyere, smukke gravmæler, der er karakteristisk og historisk værdifulde, skønt de ikke er led i en stor samlet arkitektonisk form.

Efterhånden som familiefølelsen svækkes, og urnebegravelserne tager stadig mere overhånd, og de små sogne affolkes, forsvinder monumenterne og gravstederne fra de danske kirkegårde.

Udviklingen går så stærkt, at de fleste kirkegårde vil være næsten tomme om allerede en snes år. Kun i udprægede bytilvækstområder vil der være status quo.

Ønsker vi, at kirkegårdene stadig skal være karakteriserede af gravkvarterer med mange gravmæler og ikke kun blive til parker, må der gøres noget.

At forsøge at vende udviklingen f.eks. ved takstreguleringer, der favoriserer kistebegravelser på bekostning af urnegrave, som det er forsøgt en del steder på det seneste, forekommer helt forkert.

Størstedelen af befolkningen ønsker ikke mere at hæge omkring familiegravene.

Få år efter begravelse har fundet sted, er graven forsømt og de pårørende »ude af billedet«, viser praksis.

De fleste moderne, danske gravminder, der anbringes idag på kirkegårdene, er ikke nogen skønhedsåbenbaring. Godt 90% af dem er gennemsaveede kampesten, polerede på fladerne og påsat broncebogstaver og evt. en broncefugl. De er desværre ikke bevaringsværdige efter en generation.

Til gengæld har de ansvarlige kirkegårdsbestyrelser og -ledere ladet tilintetgøre et antal værdifulde og bevaringsværdige gravminder, destrueret især i vort århundrede.

Tidligere tog gravfæsterne sig almindeligvis af deres gravmæler, hvis de skulle fornyes.

I erkendelse heraf har kirkeministeriet udarbejdet en betænkning af 13. maj 1985. Der arbejdes videre med retningslinier for bevaring og genopstilling af gravminder.

Det er særdeles vigtigt, at de ansvarlige for kirkegårdene gør sig de yderste anstrengelser for at bevare og indpasse de tilbageblevne gravminder på en måde, der harmonerer med det samlede kirkeanlæg - både arkitektonisk og kulturhistorisk.

Det vil sige, at gravminderne helst skal blive i det miljø, de er skabt til. Er det ikke muligt, må der genskabes et tilsvarende ærligt miljø.

I ministeriets beretning vedr. registrering af gravminder er der udpeget en række gravmindetyper, der er bevaringsværdige. Hertil er der en række lokale og personhistoriske aspekter, der må medtages i planlægningen. Endvidere er en ret omfattende myndighedskontakt nødvendig.

Det er derfor ofte nødvendigt at engagere sagkyndig rådgivning for, at det samlede miljø kan bevares og videreudvikles.

De monumenttyper og gravminder, der er bevaringsværdige, og som må registreres for at kunne indgå i den restaureerede sammenhæng eller danne grundlag for en mindre omlægning med nyplantninger m.m., er følgende:

Alle gravsten over ca. 100 årsalder. Især fra begyndelsen af forrige århundrede, hvor der skete en vældig kulturel udvikling i hele den danske gravkultur.

Det var dengang, tilstrømningen til byerne for alvor begyndte.

Også de gravmæleoverfyldte kirker var et samfundsproblem. Derfor måtte selv de rigeste og magtfulde klasser affinde sig med, at fortsat begravelse i kirkerne var udelukket. Det blev forbudt ved lov, da folkestyret afløste enevældet. Samtidig med monumentudflytningen til de omgivende kirkegårde opstod et væld af smede- og støbejernsgitre.

Fabrikationen heraf udviklede sig efterhånden til en hel industri.

Mange kirkegårde var i den grad præget af dem, at der blev indført forbud mod flere. Det var især, da genren begyndte at skeje ud med lidt for grimme og afvigende jernindramninger.

I mange kirkegårdsvedtægter, der er standardiseret, står der stadig en passus om, at gitre ikke må opstilles, men erstattes ved førstgivne lejlighed af levende hegn og rammehække. Dette til trods for, at der på de pågældende kirkegårde ikke er eller har været gitre i en lang årrække. Det har derfor på det seneste været meget nødvendigt at hæge om de gamle gravgitre, få dem istandsat til bevarelse.

Det har imidlertid vist sig at være en meget dyr foranstaltning, fordi det gamle håndmedeværk er uddøende.

De gravstentyper, der især er kulturhistorisk værdifulde, er følgende:

Bautasten; granit med rustik overflade, inspireret af runestenene, bogstaverne ofte udhugget kileformet for at illudere runer. Stenene bør dog være fra forrige århundrede for at have værdi.

Fig. 10. På de jødiske kirkegårde bliver alle monumenter bevarede længst mulig. Windschoten, Holland.



Alle gravminder her er bevaringsværdige. Eggerslevmagle.



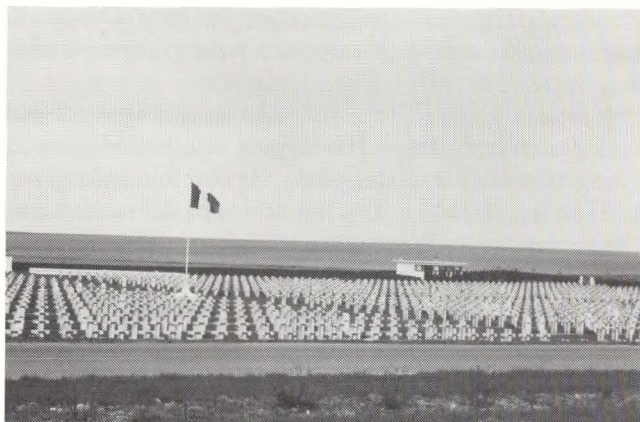


Fig. 12. Historien kan opvise mange eksempler på fælles krigergrave. Efter 1. verdenskrig blev mindelundene sat i industriel produktion. Verdun, Frankrig.



Fig. 13. Ikke alle gravminder er bevaringsværdige, men medens de venter på »historiens dom« opstilles de pænt i lapidarium til registrering - og endelig placering. Sorø Nye kirkegård.

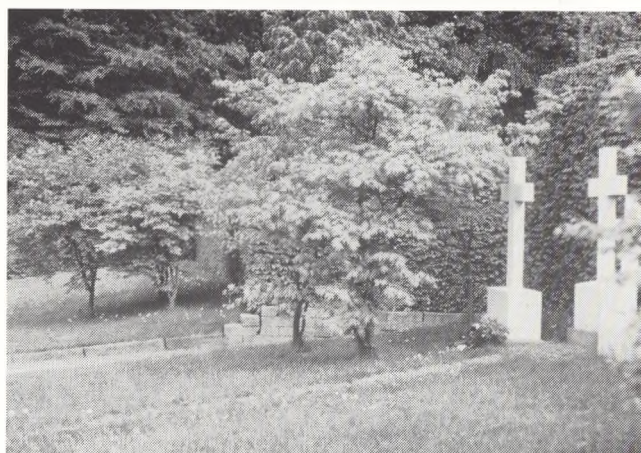


Fig. 14. Gamle familiegravminder kan evt. midlertidig genanvendes i anden sammenhæng. Her som fællesmonument for urnegrave indtil det helt rigtige er fremskaffet (financieret). Sorø Nye kirkegård.

Cippus: en monumenttype inspireret af antikke romerske gravsten eller verdslige former fra den tid.

Gravtræ: som regel udhugget i granit som en stor træstamme kun med meget korte sidegrene. Det var svendestykker gennem et halvt hundrede år. Det er den type, som stenhuggere oftest forærer kirkegårdene som gave som fælles monument for en ny urneafdeling. Et par enkelte bevarede af denne type er nok.

Grottesten: oftest udført i sandsten eller cement med efeublade illuderende kravlende op. I forsiden, »grottehulen« anbringes en inskriptionstavle i hvid eller sort marmor. Ofte er et marmorkors anbragt ovenpå og marmormedalion opsat over hulen. Der står stadig rigelig af den type sten på de almindeligste kirkegårde. De behøver ikke at bevares allesammen.

Ligsten: Rektangulære eller trapezformet tavle i menneskeformat, der ligger ned. Det er en videreudviklet gravseng eller tumba.

Sarkofag: en videreudviklet seng af hårdt stenmateriale formet som kiste, ofte med aftageligt låg. Har sine rødder i middelhavskulturen.

Jernkors: udført i støbe- eller smedejern. Alle disse kors, som i perioder har været foragtet, bør alle bevares og istandsættes.

Søjle: ligesom gravtræet var det i menneskealdre svendestykker, som optrådte i en lidt rigelig mængde, både knækkede, skæve, helt opretstående, illuderende antikke aner med påført inskription. Et par på hver kirkegård bør bevares.

Tavler: rektangulære eller kvadratiske stenplader af poleret, sort granit, marmor eller sandsten har i et par århundreder været de almindeligste gravmæler i Danmark. De er meget taknemlige at indpasse på en restaureret ældre afdeling. Marmor og sandsten forvitrer alt for hurtigt i vort klima, og de smukkeste bør ikke opstilles på klimatisk udsatte steder.

Hovedsigtet er at bevare det oprindelige kirkeanlæg med kirke, kirkegård og omgivende rumdannende afgrænsing. Samtidig må de nutidige strømninger, formidealer og folkelige ønsker indpasses, såvidt det er muligt.

De fleste danske kirkegårde er i dag for store.

Prognoserne for arealbehovene blev stærkt overvurderede i første halvdel af vort århundrede. Der anlægges stadig nye afdelinger, der på grund af bureaukratisk langsommelighed har været undervejs en snes år eller mere og ikke kan stoppes.

I alle disse nye afdelinger er der store muligheder for at indpasse de nye ønsker om næsten monumentfrie mindelunde.

Indføre nye fællesmonumenter og blomsterpladser for urne- og kistefællesgravene.

På landsbykirkegårdene må der skelnes præcist mellem gamle og nye afdelinger. Befolkningen må gøres helt klar, at kirkegårdskultur er overordentlig forpligtende. Nyt og gammelt kan ikke uden videre blandes sammen.

I mindelundene bør der ikke udlægges grave med hele det nuværende modekompleks: gennemsavet gravsten med bronzebogstaver, mange forskellige kulørte planter på en bund af plastfolieunderlagt perlegrusbelægning.

De ansvarlige for drift og styring af disse kirkegårde må sørge for gennem oplysning og mange debatter, klare servitutter og retningslinier, at adskille de forskellige afdelingers form og tilhørsforhold.

På de store bykirkegårde, hvor tomheden i gravkvartererne breder sig p.g.a. langt større afgang end tilgang, står man overfor nødvendigheden af store omstruktureringer.

Gravene må samles i mindre rum - gravgårde - der kan differentieres efter alder og funktion. Herved kan der genskabes harmoni og identitet i hver afdeling, der ikke bør være større end en mindre landsbykirkegård. Herudover kan anlægges mindre båndplantningsomkransede rum, hvor tekniske anlæg, monumenter til gramindesortering opstilles osv.

Mellem de hæk- og ligusteromkransede gravgårde med tæt gravstruktur kan anlægges zoner med trægrupper i græs og spadserestier.

Herved kan de - ofte centralt beliggende - gravarealer i højere grad tjene rekreative formål. Det rekreative mønster skal naturligvis være på kirkegårdens præmisser.

D.v.s. store græsplæner, der tillader ophold og børneleg, solbadning osv. Det kan derimod ikke være rigtigt, at der opstilles faste installationer til legepladser og boldspil i større format, ligesom bygning af institutioner til børn og unge af pladmangel andre steder i byen ikke bør indpasses her.

Ligeledes er det vigtigt at holde biler ude. Hegn, mure og omkransende gitterværk kan derfor ikke undværes, hvis det oprindelige miljø og formål skal kunne fastholdes.

I storbyer som New York, Chicago m.v. har det været muligt at bevare en del ret gamle små kirkegårde, klemt inde mellem skyskraberne. Her ser man stadig mange monumenter af ensartet, bemærkelsesværdig høj kvalitet, hvor imellem større menneskeskærer har lejret sig på græsfladerne for at sole sig, spise deres madpakke og endog nyde et par øller. Naturligvis er der opsyn og oprydning på anlægget, men det går udmærket, når blot kørsel og voldsomme aktiviteter bliver holdt uden for.

Her i landet kunne man tænke sig, at de mindre gravrum i de større bykirkegårde kunne indhegnes med passende smukke gitre og tæt beplantning, der adskiller de ydre aktiviteter fra den indre ro og harmoni i gravafsnittene.